

Türkiye’de 1980’li ve 1990’lı Yıllarda Yaşanan Zorunlu Göç ve Toplumsal Sonuçları*

Betül Altuntaş**

Giriş

Ülke içinde yerinden edilenlere ilişkin uluslararası kamuoyunca kabul edilen tanım, Birleşmiş Milletler tarafından 1998 yılında kabul edilen ve insan hakları hukuku ile uluslararası insancıl hukuk ilkelerini yansıtan Ülke İçinde Yerinden Olmaya İlişkin ‘Yol Gösterici İlkeler’de yer alan tanımdır. Buna göre, “zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi grupları” ülke içinde yerinden olmuş kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bu konuda, Türkiye’de yaygın olarak zorunlu göç kavramsallaştırması kullanılagelmiş olup, son yıllarda ‘yerinden etme’, ‘yerinden edilme’ de tanımlayıcı kavramlar olarak kullanılmaktadır.

1990’lı yılların en önemli toplumsal olgularından biri olan ve Türkiye açısından kuşkusuz çok önemli sosyo-politik değişimleri beraberinde getiren zorunlu göç, siyasi değerlendirmelerin ve pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Derinleşen ve artık eskisine göre daha görünür ve kalıcı olan yoksulluk, çocukların işgücü piyasasına dahil olması (artan oranlarda sokakta çalıştırılmaları), çöpten geçinme gibi enformel çalışma biçimlerinin kentlere tutunamayan zorunlu göç mağdurlarının temel geçim biçimlerinden birisi olması, kadınların güvencesiz biçimde çalıştırılmaları, yerinden etme siyasetinin kentsel alandaki görünümleridir. Kuşkusuz, zorunlu göçün nasıl ve hangi

* 28-30 Kasım 2007 tarihleri arasında ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi’nde düzenlenen 10. Sosyal Bilimler Kongresi’nde ‘2000’li Yıllarda Emek, Sermaye ve Siyaset: Kazananlar, Kaybedenler’ Oturumunda Sunulan Bildiri.

** Yrd. Doç. Dr. Muğla Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

koşullarda gerçekleştiği önemlidir. Ancak bu yazıda zorunlu göçün kendisini tartışmak yerine, yerinden etme siyasetinin toplumsal sonuçları ele alınmıştır. Gerek bölgenin illerinde ve ilçelerinde, gerekse Ankara gibi metropollerde, zorunlu göç mağdurları ile yapılan görüşme ve incelemeler böylece bir analiz çerçevesi oluşturmaya zemin oluşturmuştur.

Zorunlu Göç ve Kentsel Yoksulluk

Zorunlu göç ve kentsel yoksulluk arasında nasıl bir ilişki olduğunu tartışmaya başlamadan önce 1980'li yılların ardından Türkiye'nin iktisadi ve sosyal yaşamındaki dönüşümüne bakmak gerekecek. Sözü edilen yıllar, Türkiye'de yapısal uyum ve istikrar politikalarının hızla hayata geçirildiği yıllar olmuştur. Bu iktisadi politikaların sonucunda patlayan ekonomik krizlerin yarattığı sarsıntının etkileri, kısa zamanda kendisini sosyal alanda da hissettirmiş ve bu alanı tahrip etmiştir. Yoksulluk sınırı ve açlık sınırı gibi kavramlar literatüre girmiş ve bu politikalar, işsizlik, sosyo-ekonomik eşitsizlik ve yoksulluk ile sonuçlanmıştır. Yapısal uyum ve istikrar politikalarının hayata geçirildiği yıllarda devletin sosyal yönü küçültülmeye çalışılırken, gelir dağılımında daha keskin bir kutuplaşma ortaya çıkmıştır.

Yoksulluk, az gelişmiş veya gelişmiş ülke ayrımı tanımayan küresel bir olgu olmakla beraber, zaman ve mekâna bağlı olarak farklı özellikler göstermektedir. Özellikle 1980'li yıllar, Türkiye kentleşmesine farklılaşma, çeşitlenme ve ayrışma dinamiklerinin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Kentsel ranttan pay alma kentte tutunabilmenin ön koşulu haline geldiği gibi, bu rantın paylaşımı daha çetin bir hal almaya başlamıştır. Kentin en prestijli mekânlarında, özel güvenlik sistemleri ile korunan yüksek duvarların ardına üst sınıflar; kooperatifler yoluyla kentin çeperindeki geniş arazilere orta sınıflar konumlanırken, marjinde, kentin görünmeyen alanlarında ise nitelsiz ve sağlıksız alt yapı ve konutların bulunduğu mahalleler kent yoksullarının kullanımına açılmıştır. Nöbetleşe Yoksulluk (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001) koşullarında kazanan olmanın yolu, mevcut iletişim ve ilişki ağlarına yakın olmaktan geçmekte olduğundan, bu kanalların ve ağların parçası olmayı başaramayanlar ve kırsal kesimden hazırlıksız, birdenbire ve zorunlu olarak göç eden yüz binler ise kaybetmeye mahkûmlardır.

Özellikle de son dönemde telaffuz edilmeye başlanan 'yeni yoksulluk' veya 'toplumsal dışlanmışlık' olarak adlandırılan yeni gerçeklik, şimdiye kadar geçerli olduğu kabul edilen birtakım çözüm yollarının etkisiz kalmasına yol açmaktadır. Yoksulların mekânları şimdilerde tekinsiz bir varoş kavramı ile açıklanmakta ve yoksul mahallelerinin, farklı yörelerden gelmiş, farklı kültür ve inançları beraberinde getirmiş, farklı siyasal görüşlere sahip, kendi içlerinde çekişen, çatışan gruplardan oluştuğu kabul edilmeye başlamıştır. Alevi Kürt/Türk, Sünni Kürt/Türk, Şafi Kürt, İslamcı/dinci kimlikler kullanılır olmuştur (Güneş Ayata 1990/ 1991; Gökçe 1993; Wedel 2001). Erman'a (2004) göre bu kimliklerin toplumdaki kutuplaşmalara, kırılma noktalarına denk düşüyor olmaları onları kolayca 'Sakıncalı Öteki'ne dönüştürme olasılığını ortaya çıkarmaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan, gerek Diyarbakır ve Batman gibi bölge kentlerine gerekse Mersin, İstanbul, İzmir gibi metropollere yönelen kitlesel zorunlu göç, kentle hiçbir irtibatı olmayan kırsal kökenli kitlenin kentlere adeta savrulmasına neden olmuştur. Göçün planlı, programlı yapılması ile bir gecede ansızın, plansız, öncesi ve sonrası düşünülmeden birdenbire yerleşim birimlerinin bırakılması ya da terke zorlanması arasında fark vardır. Bu nedenle, Türkiye'de 1980'ler ve 1990'lı yıllarda yaşanan göçün geçmişte yaşanan göçlerden temel farkının, göç eden insanların kendi iradeleri dışında ve herhangi bir ön hazırlık olmaksızın göçe zorlanmaları olduğunu söyleyebiliriz. Göç eden insanlar, göç edecekleri yerleri seçme şansları olmaksızın ve göç ettikleri yerlerde kendilerine yeni bir yaşam alanı hazırlanmaksızın yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Çatışma ortamı kaynaklı ve güvenlik nedeniyle köylerin boşaltılmasının¹ ardından kopuş niteliğinde yaşanan travmatik göçle² birlikte eğitimsiz, kent gereklere uygun bilgi ve beceriden yoksun, kentte karşılaşacaklarına hazırlıksız büyük bir kitle istemleri dışında yeni yerleşim yerlerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu insanlar, arazilerini, evlerini, bahçelerini, hayvanlarını, alışkın oldukları yaşam alanlarını ve tüm geçimliklerini bir gecede ya da birkaç gün içinde terke zorlanmışlar, buldukları illerin kent merkezlerine ve metropollere tutunmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla zorunlu göç mağdurları, topraksızlık, evsizlik, iş-

- 1- Söz konusu döneme ilişkin göç nedenleri konusunda kimi sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına baktığımızda şu bulgularla karşılaşırız. Örneğin; TMMOB'un, Diyarbakır'da yapılan ve zorunlu göçün kentsel sonuçlarına ilişkin bulgularını içeren çalışmasında (1996), 1990-1996 tarihleri arasında zorunlu göç edenler, en önemli göç nedeni olarak köylerinin yakılması, ikinci neden olarak da bölgedeki çatışmalardan kaynaklı olayları göstermiştir. Diyarbakır Tabipler Odası'nın 'Güneydoğu'da İç Göç Tartışmaları ve Sağlık Boyutu' konulu araştırmasında (1996) göç gerekçeleri şöyle sunulmuştur: Köylerin korunamaması, köylülerin koruculuğu kabul etmemesi ya da PKK'ya yardım etmesi; komşu köylerin korucu olma nedeniyle iki atış arasında kalma korkusu; faili meçhul cinayetler, kaçırma olayları, yargısız infazlar; meçhul kişilerin tehditle para toplaması, sürekli askeri operasyonların olması; işkence korkusu, gözaltına alınma ve tutuklanma korkusu; yaylaların yasak ve korku nedeniyle kullanılmaz hale gelmesi; can güvenliği nedeniyle eğitim, sağlık ve ulaşım gibi temel hizmetlerin olmaması veya sağlanamaması; PKK'ya gideceği iddiası ile gıda ambargosu uygulanması. Bu veriler aynı zamanda İnsan Hakları Şube ve Temsilcilikleri, Olağanüstü Bölge Raporu (1991) ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Türkiye İnsan Hakları Raporları (1993- 1998) ile de uyumludur. Gerek bölgede gerekse metropollerde zorunlu göç mağdurları ile yapılan çalışmalarda (Karatay, 1999; Barut, 2001; Altuntaş, 2003; Kurban, Yüksek, Çelik, Ünal, 2006) yukarıdaki bulgular doğrulanmakta ve mağdurların köylerinin genellikle güvenlik güçlerince bir neden gösterilmeksizin ya da koruculuğu kabul etmemeleri nedeniyle boşaltıldığını; çoğu durumda PKK ve güvenlik güçleri arasında kaldıkları ve çatışmalar yüzünden yaşadıkları güvenlik kaygısı ile köylerini terk ettikleri tespit edilmiştir. TBMM Araştırma Komisyonunun 1998 tarihli raporuna göre, göçün nedenleri şöyle sıralanmaktadır: 1- Mera yasağı ve operasyon, çatışma ortamı yüzünden hayvancılık ve tarımın çökmesi; korucu olan köylere PKK tarafından baskı uygulanması; güvenlik güçlerinin koruculuğu kabul etmeyen köylere kuşkuyla yaklaşarak askeri operasyonları bu köylerde yoğunlaştırması ve insanların bu nedenlerle köylerini terk etmesi. 2- PKK'nın, koruculuğu kabul eden bazı köy ve mezarları boşaltması. 3-Koruculuğu reddeden güvenliği sağlanamayan veya PKK'ya yardım ettikleri düşünülen köylerin güvenlik birimlerince boşaltılması. TBMM raporunda, köylerin boşaltılmasından söz edilmekle birlikte örneğin, ilçe ve il merkezlerinden güvenlik güçlerinin operasyonları ve çatışmalar yüzünden yaşanan zorunlu göçten söz edilmemektedir. Oysa Yol Gösterici İlkelerde, sürekli yaşamakta oldukları yerleri terk etmek zorunda kalan insanlardan söz edilmektedir. Gerek TBMM Raporunda gerekse İçişleri Bakanlığı'nın yaptığı açıklamalarda birinci grup ihmal edilmekte, bu ise 2004 yılında kabul edilen Tazminat Yasası'nda yer alan 'terör eylemleri ve terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle' ifadesi ile birinci grupta yer alan kişileri uygulamada kapsam dışında bırakma tehlikesi taşımaktadır.
- 2- Sürekli şiddete dayalı bir ortamda olmak, köylerin boşaltılması, göç ettikleri kentlerde yaşanan yoksulluk, işsizlik, potansiyel suçlu olarak görülme.

sizlik, marjinalleşme, besin güvencesizliği gibi boyutlarda yoksunlaşmayla karşı karşıya kalmışlardır.

Göç edenlerin sayısı ile ilgili resmi kurumların ve sivil toplum örgütlerinin rakamları farklılaşsa³ da, bu süreçten yüz binlerce insanın olumsuz etkilendiği ve etkilenmeye devam ettiği tartışmasızdır. Büyük bir kısmı ilk defa kent ortamında bulunan bu insanlar, kentlerde ciddi uyum sorunları yaşarlarken, buldukları mekânları da zorlamışlardır. Zorunlu göç, siyasal, kültürel, psikolojik, sosyal, ekonomik, çevresel ve altyapı açısından tahribata neden olmuş, yoğun göç alan kentler, bu sorunla başa çıkmakta yetersiz kalmıştır.

Sözü edilen yıllarda yaşanan göçler herhangi bir yasal zemin üzerine gerçekleştirilmediğinden göç ettiren merciler yeni gelinen yerde hiçbir yaşam alanı hazırlamamış, olayın siyasi boyutları nedeniyle de kamusal otorite göçün sosyal maliyetini karşılamaya yanaşmamıştır. Göçün yaşandığı dönemin tam da devletin sosyal koruma önlemlerinden vazgeçmiş olduğu, neo-liberal politikaların hayata geçirildiği yıllara tekabül etmesi, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerinin de bu süreçte gelişen sorunlara zamanında müdahale edememesi, ihtiyaçların zamanında tespit edilememesine ve mağdurlara destek sunulamamasına neden olmuştur. Ne yazık ki tazminat süreci oldukça geç başlamış ve yetersiz kalmıştır. 5233 sayılı ‘Terör ve Terörle Mücadelenin Doğan Zararların Karşılınması Hakkında Kanun’⁴ ancak 2004 yılının Ekim ayında uygulanmaya başlanmıştır.

Kent içindeki yalnızlıkları, onların aynı mahallelerde toplanmalarına neden olmuş ve ‘dayanışma ve etnik aidiyet hissi veren kimlik söylemi’ bu grup üzerinde etkin olmuştur. Kentlere gelen binlerce insanın en temel sorunu, yaşayacak kadar aş bulabilmek ve asgari ihtiyaçlarını karşılayabilmek olmuştur. Kentin gereklerine uygun donanım noksanlığı ve her türlü sermaye ve birikiminin göç edilen yerlerde kalması iş olanaklarını yetersiz kılmıştır. Bu ise yoksulluğu derinleştirmiştir. Köylerinde vasıflı olan bu insanlar, kent merkezlerinde vasıfsız konuma itilmişlerdir. Göç mağdurları, ağırlıklı olarak ucuz iş gücüne dayalı geçici işlerde güvencesiz çalışmak zorunda kalmışlardır. Ebeveynlerinin işsizliğine koşut, yoksulluğun çaresi olarak çocuklar işgücü piyasasının içine girmiştir.

Yeni kentsel sınıfların ya da tabakaların ortaya çıkması ‘kentsel yeni yoksulluk’ bağlamında ele alınmaktadır. Kentsel yeni yoksulluk kavramı gerek zorunlu göç kapsamındaki büyük yer değiştirmelerin gerekse küreselleşmenin ortaya çıkardığı düşük nitelikli işgücünün kentlere akışının bir çıktısı olarak yeni göç ve yeni kentli analizlerinde anahtar bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır (Güvenç, 2000; Kaygalak, 2001; Buğra ve Keyder, 2003). Birçok araştırma (Barut, 1999- 2001; Erder, 1995; Ersoy ve Şengül, 2000; Işık ve Pınarcıoğlu 2001; Erdoğan, 2002) yeni yoksullar ya da kentlerdeki en alt sosyal kategori olarak zorunlu göç mağdurlarını işaret etmektedir. Yeni yoksulluğun, eski yoksulluktan en temel farkı ise yoksulluğun geçici bir durum olmaktan çıkıp kalıcı hale gelmeye başlaması ve kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Yıllardır süren çatışma ortamından kaynaklı maddi ve manevi tahribat ve küreselleşmenin de derinleştirdiği eşitsizlik ile birlikte yerinden etme siyase-

tinin yerinden edilen Kürtlerin yoksulluğunu ve yoksunluğunu derinleştirdiğini söyleyebiliriz. Örneğin, yerinden edilen önemli bir nüfus grubunun, gerek bölge kentlerinde, gerekse metropollerde katı atık madde toplayıcılığı yaparak geçinmeye çalışmaları önemli bir veri ve anlaşılır bir durumdur (Altuntaş, 2003; 2004; 2008). Atık madde toplamak, herhangi bir sermaye birikimi ve becerisi olmaksızın kentlere savrulan bu grubun acil ihtiyaçlarına yanıt vermiş, metropollere gelen yığınların önce yaşama tutunmalarını sağlamış ve sonrasında da giderek kalıcı bir çalışma ve yaşama alanına dönüşmüştür.

Kentlerde yoksullaşmanın, işsizliğin, sokaklarda bu kadar fazla çocuk bulunmasının, bölge illerindeki kadın intiharlarının, madde kullanımının, fuhuşun ve kentlerdeki birçok sosyal problemin bir biçimde yerinden etme siyasetinin sonuçları olduğunu söylemek mümkün. 1990'larla birlikte, bölgesel bir sorun olmaktan çıkarak kentte bir sorun ve Türkiye sorunu haline gelene Kürt sorunu, daha etno-politik bir düzlemde ele alınırken aynı zamanda toplumsal bir sorun olarak da tartışılmaya başlanmıştır.

Bölgeler Arası Gelir Dağılımı Eşitsizliği

Türkiye'de yoksulluğun artmış olması, ekonomik istikrarsızlıkların ortaya çıkardığı, makroekonomik gelişmelerin etkisiyle daha da dengesiz hale gelen gelir dağılımı faktörü ile açıklanmaktadır. Türkiye'de gelir dağılımının 1980 yılı öncesi ve sonrasında izlediği seyre göz atıldığında, özellikle 1980'li yıllarda giderek daha eşitsiz bir duruma gelmiş olması dikkat çekicidir. Gelir

- 3- Yerinden edilmiş kişilerin sayısına ilişkin kesin veriler bulunmamakla birlikte, bu konuda resmi makamlarca ve sivil toplum kuruluşlarınca açıklanan rakamlar farklılık göstermektedir. Olağanüstü Hal (OHAL) Bölge Valiliği'nin verdiği rakamlara dayanılarak hazırlanan 1998 tarihli TBMM raporunda, OHAL kapsamındaki ve mücavir alanlardaki iller ile bazı çevre illerde 1997 yılı itibarıyla 905 köy ve 2523 mezranın boşaltıldığı ve göç edenlerin sayısının 378.335 olduğu belirtilmektedir. İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDPR) kapsamında açıklanan verilere göre ise Ocak 2006 tarihi itibarıyla boşalan 945 köy ve 2021 mezrada 358.335 kişi yer değiştirmiş ve 1998 yılından bu yana bunlardan 137.636'sı geri dönmüştür. Birleşmiş Milletler Özel Temsilcisi'nin isteği üzerine, Devlet Planlama Teşkilatı'nın koordinatörlüğü ve sponsorluğu altında, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) tarafından "Türkiye Göç ve Yerinden Olma Nüfus Araştırması" adlı bir çalışma yapılmıştır. Türkiye genelinde yapılan ve niteliksel ve niceliksel olarak iki ayağı bulunan bu çalışmanın önemi, zorunlu göç konusunda bugüne kadar yapılmış en önemli, kapsamlı ve istatistikî temsil niteliği olan çalışma olmasıdır. Haziran 2006'da tamamlanmış olan araştırmanın raporu, zorunlu göçün nedenleri, sonuçları, sayısal boyutu ve mağdurların beklentileri ve ihtiyaçları hakkında çok önemli bulgular içermektedir. Örneğin, bu rapora göre, Türkiye'de son 20 yılda, "güvenlik nedeniyle" yerinden edilen nüfusun sayısal boyutu, 950.000 ile 1.200.000 arasındadır. Raporda ayrıca, yerinden edilmiş nüfusun sadece yarısının Tazminat Yasası'ndan ve Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'nden haberdar olduğu, % 37'sinin Tazminat Yasası'na başvurduğu belirtilmektedir. Ancak İnsan Hakları Derneği (İHD), İnsan Hakları Vakfı (TİHV) ve Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der)'in verilerine (2001) göre ise bu sayının 3 ila 4 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Kürt İnsan Hakları Projesi (KİHP) 'Ülke İçinde Göç Ettirilen İnsanlar: Türkiye'deki Kürtler' başlıklı raporunda (2004), aynı zamanda kimliğe de vurgu yaparak 4 milyon Kürt vatandaşın yerinden edildiğini kaydetmektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından açıklanan rakam ise 2 milyon kişidir (2002).
- 4 Tazminat Yasası sadece AB'nin taleplerine cevaben çıkarıldığı için değil aynı zamanda hakların iadesini yalnızca maddi bir dille formüle ettiği ve devletin bu konudaki sorumluluğunu örtbas etme sürecine katkı sunması nedeniyle kayda değer. Yasanın gerekçesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuruların önüne geçilmesinin hedeflendiği belirtilmektedir. İçişleri Bakanlığı verilerine göre, Mayıs 2006 itibarı ile ülke genelinde tazminat yasasına başvuranları toplam sayısı 195.463 kişidir. Başvuruları alınmaya karar verilenler 27.011 kişi olup bunlardan 11.899 kişinin zararlarının karşılanmasına karar verilmiştir. Vatandaşlara ödenen miktar ise 69.606.961 TL'dir.

bölüşümü eşitsizliği 1980'li yıllara kadar temelde köy kent ayrımı içinde kalmıştır. 1987 yılından sonra ise yeni bir aşamaya geçilerek, tarımda emek ve küçük sermaye ile çalışanlarla, salt emekle çalışanlar yani işçiler ve memurlar aleyhine gelir bölüşümünün giderek bozulduğu bir sürece girilmiştir (Boratav, 2005).

2000'li yıllar Türkiye'si sosyal sınıflar arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğinin büyüdüğü yıllar olduğu kadar bölgesel farklılıkların da büyüdüğü yıllar olmuştur. Yillardır süren çatışma ortamından kaynaklı tahribat, bölgesel düzeyde de görünür bir yoksulluk yaratmıştır. Sönmez'in (2007) de ifade ettiği üzere 1980'li yıllardan günümüze devlet, bölgeden elini çekmiştir. 2006 Merkezi bütçesinden Doğu ve Güneydoğu illerine yapılan harcamaların yüzde 18'i 'kamu düzeni ve güvenlik', yüzde 11'i 'savunma' olmak üzere yüzde 29'u 'asker-polis harcaması'dır. Oysa Türkiye geneli için bu oran yüzde 13'dür. 21 ilden oluşan bölgenin 2002- 2006 dönemdeki yatırımlardan aldığı pay yüzde 4,5'dir (Sönmez, 2007).

Bölge kentleri sosyo- ekonomik göstergelerde en alttadır. Örneğin; bölgede kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) Türkiye ortalamasına göre düşüktür. Kişi başına düşen GSYH, ülke ortalamasının üçte biri kadardır. Bu fark bölge içinde de mevcuttur. En düşük kişi başına GSYH'ye sahip Hakkari ile en yüksek GSYH seviyesindeki Diyarbakır arasında saptanan fark yaklaşık dört kattır. Türkiye'nin İnsani Gelişmişlik Endeksine göre endeks değeri 750'dir. Bu değerle 177 ülke arasında Sri Lanka'nın hemen altında ve Dominik Cumhuriyeti'nin hemen üstünde 94. sırada yer almaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri illerinin diğer ülkelerle karşılaştırılması ise ilginç sonuçlara ulaşmamıza neden olmaktadır. Örneğin, Botswana 565 endeks değeriyle Şırnak'ın biraz üzerinde ve 131. sıradadır. Keza Ekvator Ginesi 655 ile Ardahan ile aynı sırada ve 12. sıradadır. Bölgedeki 21 (Türkiye nüfusunun % 15' ini oluşturan) ilin ortalama endeksi değeri 631'dir. Bu da 121. sıradaki Fas'a denk gelmektedir.

En büyük sorun kuşkusuz işsizliktir. Türkiye İşçi Kurumu (TÜİK), Türkiye genelinde işsizlik oranını yüzde 10'a yakın açıklamaktadır. Kentlerde bu oran yüzde 12-15 dolayında seyretmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise bu oranlar daha da büyümektedir. Diyarbakır'da özellikle göç edenler arasındaki işsizlik oranının % 60-70 dolaylarında olduğu belirtilmektedir (Ersoy ve Şengül, 2000; Dağ, 1998). Türkiye genelinde izlenen devlet desteklerini azaltıcı, tarımsal üretimi daraltıcı IMF –Dünya Bankası destekli politikalar, ülke genelinde olduğu gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da tarımsal üretimde gerilemelere yol açmıştır. Bunların yanı sıra, bölgede hâkim olan şiddet ortamı, köylerin boşaltılması gibi uygulamalar, tarımsal üretimde ve tarımla geçinen işgücünde önemli bir aşınmaya yol açmıştır. Zorunlu göç sonrası kentlere tutunmaya çalışan bu grup, kentlerde de kentin gereklerine uygun bilgi ve beceri noksanlığı, sermaye yetersizliği nedeniyle vasıfsız işlerde çalışmış ya da büyük ölçüde işsizlikle karşı karşıya kalmıştır.

Toplu ekonomik göstergelerin işaret ettiği kadar vahim olanı da bölge halkının yaklaşık % 60'ının yoksulluk sınırının altında yaşaması ve son 20 yıl-

dır yoksulluğun kuşaklar arasında miras bırakılır hale gelmesidir. Nitekim bölgede 3.9 milyon kişinin yeşil kartı bulunmaktadır. Ancak yoksulluk sınırının altında bulunan kişi sayısı 6 milyon civarındadır (bölge nüfusu 10 milyon) (UNDP ve TESEV 2006).

Zorunlu Göçün Ardından Kadınlar, Çocuklar ve Gençler: -Kadın ve Sosyo-Ekonomik Mağduriyet

Toprağa dayalı yaşam biçiminin kendine özgü yaşam kuralları ve normları içerisinde erkekler hiyerarşik yapının en tepesinde geniş bir iktidar alanına sahiptir. Zorunlu göçle birlikte bu hiyerarşik yapıları üreten toprağa dayalı maddi koşullar ortadan kalkmış ve erkeklik konumu derinden sarsılmıştır. Az sayıda da olsa yapılan zorunlu göç çalışmalarında, göç sonrası değişen toplumsal roller pek az ele alınmış gelmiştir. Kadınların göç yaşantısı ise daha arka planda kalmış, kadınlar gerek göç dinamiği, gerekse göçün getirdiği sorunlar karşısında görünmez bir kitleyi oluşturmuştur.

Zorunlu göçün kadın ve erkekler tarafından deneyimlenme biçimleri farklı olmakla birlikte süreçten, kadınların ve çocukların ziyadesiyle zarar gördüklerini söylemek mümkündür. Diyarbakır Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİKASUM, 2001) verilerine göre, göç mağduru kadınların en önemli sıkıntı olarak gündemlerine aldıkları ve paylaştıkları sorun yoksulluk ve işsizliktir. Sağlık sorunlarının çözümü, kendileri ya da eşleri için sigortalı bir iş, yeşil kartlarının çıkarılması, çocuklarının okul masraflarının karşılanması, konut sağlanması hemen hepsinin talebidir. Ayrıca Kürtçe ile kendilerini ifade eden kadınlar gittikleri resmi kurumlarda aşağılandıklarını ifade etmişler, bu kurumlarda Kürtçe bilen kişilerin çalıştırılmasını istemişlerdir. Berdel, beşik kertmesi, kan bedeli ve küçük yaşta evlendirilmelerin durdurulması, aile içi şiddetin önüne geçilmesi, namus adına işlenmesi olası cinayetlerin önlenmesi gibi taleplerde de bulunmuşlardır (Coşkun 2006). Zorunlu göç sonrasında özellikle Batman'da ve Diyarbakır'da kadın intiharlarındaki ciddi artışlar, sürecin ne denli ağır yaşandığını göstermektedir.

Göç sonrasında aile ve akraba çevresinden uzak kalan kadınların birçoğu, ana dilleri dışında dil bilmemeleri nedeniyle de kent ortamına uyum sağlayamamışlar, dış dünyadan tamamen koparak içlerine kapanmışlardır. Çoğunun, hane dışında hiç kimse ile iletişimi bulunmamaktadır. Kuşkusuz bu iç kapanma durumunda geldikleri kentlerdeki yerli nüfusun ayrımcı tutumlarına maruz kalmaları da etken olmuştur. Artan yoksulluk karşısında ailenin günlük yaşamını sürdürmeye çalışmak, kalabalık ailelerin yükünü taşımak, çocuklarını 'besleyememek'in ve 'bakamamak'ın acısını yüreklerinde taşımaktalar. Kuşkusuz kadınların yaşamları, geldikleri yerlerde de hiç kolay değildi. Ancak zorunlu göç sonrası yeni gelen mekânlarda problemlerinin derinleştiğini, çeşitlendiğini ve kısmen de farklılaştığını söylemek mümkün. Hukuki, psikolojik, sağlık, eğitim gibi konularda bilgiye ve sosyal hizmetlere erişimleri konusunda ciddi sıkıntıları bulunmaktadır.

Zorunlu göçle yaşadıkları yerleşim birimlerinden kentlerin varoşlarına savrulan kadınlar, sahip oldukları her şeyi yitirmişlerdir. Yalnızca evlerini, tarlala-

rını, bahçelerini, yerleşik hayatlarını ya da sağlıklarını değil, aynı zamanda umutlarını, varoluşlarının anlamını da yitirmişlerdir. Değer sistemleri zedelenmiş, kentin yeni yaşam biçimine de yeni değerlerine de uyum sağlayamamışlardır. Yitirdiklerinin yerine yenisini koyamamışlar, geldikleri yeni kentlerde kimlikleri, ürettikleri, bilgileri, becerileri hatta dilleri hükümsüz kalmıştır. Derme çatma yapılar, naylon çadırlar, izbe apartmanların rutubetli bodrum katları çoğu için yaşam alanı olmuştur.

Hemen bütün kadınlar, İstanbul'a geldikten sonra psikolojik sorunlarının arttığını, daha gergin olduklarını ve sıklıkla baş ağrılarının olduğunu, köylerine dönmeyi istediklerini belirtmiştir (Aker, 2002). Kuşkusuz bunda zorunlu göçün travmatik yaşantısının rolü büyüktür (Sürekli şiddete dayalı bir ortamda olmak, köylerin boşaltılması, göç ettikleri kentlerde yaşanan yoksulluk, işsizlik vb. ile potansiyel suçlu olarak görülme). Köylerin boşaltılma sürecinde tacize, tecavüze uğrayan kadınların büyük bir kısmı yaşadıklarını ikinci bir insana aktaramamanın verdiği yük ile ağır psikolojik sorunlar yaşamaya devam etmektedir. Bölge illerinde yıllarca OHAL gerçeği ile yaşayan bu kadınlar, kent merkezlerinde ve mahallelerinde yaşanan ve hâlâ faillerinin bulunmadığı iddia edilen binlerce faili meçhul cinayetin sorgusunun, cezaevlerinde işkencede öldürülenlerin yakınlarının, toplu mezarların hâlâ gündeme geliyor olmasının, kırsala gidenlerden alınamayan haberlerin ve ölüm haberlerine rağmen cesetlerinin nerede olduğu bilinmeyen binlerce insanın ağır yükünü omuzlarında taşımaktadır (Coşkun, 2006).

Genç kızların tutumu ise annelerinin tutumundan farklıdır. Genç yaşta çalışma hayatına girdikleri için daha güçlü bir sosyal statüye ve geniş sosyal çevreye sahip olmalarından dolayı daha özgür ve daha rahat hareket edebilmektedirler. Bu yüzden de köyüne geri dönmeyi isteyen genç kadınların sayısı daha azdır. Kadınlar buldukları yeni kentlerde 'öteki' olmanın acısını yaşamaktadırlar. Zorunlu göç sonrası tıpkı çocuklar ve gençler kadar, kadınların da daha radikal aktörler olarak kamusal alanda (gerek sokakta gerekse kurumsal düzlemde) sıklıkla görünmeleri mağduriyetin kolektif ifadesi olarak okunmalıdır.

-Çocuklar ve Gençler

2000'li yıllar Türkiye'sinde çocuklarımız; hep korunaklı sitelerde yaşayacak ve özel okullarda eğitim görecek sonsuz çocukluk (Balta, 2005) durumunda olanlar ile çok küçük yaşlardan itibaren kendilerini işgücü piyasasının içerisinde bulan ve çalışmak zorunda olduklarından eğitimden büyük ölçüde kopacak sonsuz yetişkinlik durumunda olanlar arasındaki kutuplaşmayı yaşamaktadır. Bu çocuklar, dünyaya gözlerini 'yoksulluk sınırının altında/ etrafında yaşayan aileler'de açmakta, onlar için dünya daha doğdukları gündün itibaren bir mücadele alanı ve kendilerini içlerinde buldukları durumda sonsuz bir yetişkinlik halidir.

Dışlayan terminolojinin en çok da çocuklar üzerinden ifade edilmesi, yeni bir 'çocukluk algısı' yaratmaktadır. En az varoşlar terimi kadar tehlikeli olan bu söylemde çocuklar 'sokak çocuğu' 'tinerci' 'balici' ya da 'kapkaççı' ola-

rak adeta yeniden kodlanmaktadır. Birçok çalışma (Altuntaş, 2003; Atauz 1997; Karatay, 1999a ve 1999b) sokakta çalışan çocukların, zorunlu göç mağduru ailelerinin çocukları olduklarını göstermektedir. Bu çocuklar adeta kente tutunabilmenin dinamik bir gücü olmuş, işsiz, vasıfsız haneler için çocukların çalışması, çaresizliğin çaresi olmuştur. Kaldı ki, çocuk emeğinin yoğun olarak kullanıldığı yegâne alan sokak olmayıp, kapalı mekânlar, küçük atölyeler, hizmet sektörü de bu çocukların çalışma alanları olmuştur. Maden ocaklarında, Çukurova’nın büyük plantasyonlarında çalıştırılmak üzere ‘kiralanan çocuklar’ gerçeği can yakıcıdır. Kuşkusuz Türkiye’de çocukların çalıştırılması sorunsalının yegâne nedeni zorunlu göç olmayıp sorun oldukça karmaşıktır. Ancak şunu söylemek mümkün ki zorunlu göç sonrasında yoksullaşan ailelerin, hayatta kalabilmek için, çocuklarının emeğini de seferber etmeleri çocuk çalıştırılmasının yegâne nedeni olmuştur. Nitekim TBMM’nin sokak çocuklarıyla ilgili olarak oluşturduğu araştırma komisyonunun raporunda (2004) da çocukları sokağa iten nedenler arasında iç göç, yoksulluk ve işsizlik sayılmaktadır ve “terör” göçün nedenlerinden birisi olarak gösterilmektedir.

Zorunlu göç sonrası, gerek göç alan metropollerde gerekse bölge kentlerinde, işsizlik, yoksulluk, barınma sorunu, çocuk emeğinin yaygınlığı, çocuk suçlarının artması, çocukların ticari cinsel sömürüye maruz kalmaları, madde kullanımında artış, yanı sıra aile içi şiddet, kadın intiharları, fuhuş oranlarındaki artış başlıca sorunlardır. Diyarbakır’da 2006 Mart ayında süren eylemlerde ve protesto gösterilerinde göstericilerin arasında çocukların çoğunlukta bulunması kamuoyunda ‘Filistinleşme’ süreci olarak değerlendirilmiş ve infiale yol açmıştı. Bu ve benzeri protesto gösterilerinde şiddetin varsıllığın simgelerine (otomobiller, banka ATM’leri, büyük alışveriş merkezleri vb.) yönelimi dikkat çekicidir.

Bölge illerinin ve ilçelerinin yoksul mahalleleri, yerinden olmuş önemli bir nüfus barındırmaktadır ve bu mahallelerde yoksulluk gözle görülmektedir. Zorunlu göçün çocukları şimdilerde gençler. Metropollerde, kayıt dışı da olsa kente tutunmaya çalışırken, bölgede geçmişleri kadar gelecekleri de çalınmıştır. İşsizler, eğitimsizler ve de herhangi bir meslekleri yoktur. Bu mahallelerde çeteler büyümektedir. Bu gençler artık kentlerde inşaat işçiliği de yapmak istemiyor. Doğubayazıt’ta (2006 yılı inceleme ve gözlemleri) görüştüklerimiz içinde önemli bir bölümü kolay para kazanmak ve zengin olmak istediklerini söylemişlerdir. Üstelik bunun örnekleri de çok uzaklarında değildi.

Damgalayan ve dışlayan terminoloji son dönemde bir takım devlet organları da kullanılmaya başlamıştır. Radikal Gazetesi’nin (30.12.2005) haberinde; Milli Güvenlik Kurulu’nun (MGK) 2005’in son toplantısında MGK Genel Sekreterliği’nin kurul üyelerine sunduğu raporda, ‘terörün kolay destek bulduğu yerlerin başında büyük kentlerdeki varoşların geldiğine’ dikkat çekilmektedir. Raporda son 5 yılda 5 milyona yakın kişinin göç ettiği, büyük kentlerdeki düşük gelirli nüfusun ciddi gerginlik potansiyeli oluşturduğu ve bu nüfusun terör örgütleri için kolay hedef haline geldiği vurgulanmakta, ko-

nu toplantı bildirisine “İç göçün yol açtığı ekonomik, sosyal ve kamu düzeyine ilişkin sorunların çözümüne yönelik önlemler gözden geçirilmiştir” diye yansıtılmıştır.

Adı konulmamakla birlikte kentlerdeki suç oranlarındaki artış ile yerinden edilen nüfus arasında doğrudan bağlantı kurulmakta, göç mağdurları adeta ‘tehlikeli’ ve ‘potansiyel suçlular’ olarak algılanmaktadır. Yine siyasi bir tercih olarak, ‘suçun ve terörün artmaması’ için yerinden edilmiş ailelerin geri dönüşünün teşvik edilmeye çalışıldığını da söylemek mümkündür. Ancak yerlerinden edilenlerin mağduriyetini giderici acil önlemler alınmamış, zorunlu göçün yarattığı travma üzerinde çalışılmamış, olayın siyasi boyutları nedeni ile sosyal maliyet üstlenilmemiştir. Kaldı ki şiddetin büyüttüğü bir ortamda da olsalar, kimileri suça bulaşmış dahi olsalar da, yerinden edilmiş kişilerin hepsinin suça yatkın oldukları söylenemez ve söylenemelidir. Tehlikeli olan da budur. Ve bu terminoloji dahi dışlayıcı ve damgalayıcıdır.

Zorunlu Göç ve Kimlik

Neo-liberal ekonomi politikalarının sosyal devleti aşındırması, tarımsal alandan kopan geniş kitlelerin kentlere geldiklerinde istihdam olanaklarından yoksun kalması ve kente entegrasyonlarını sağlayacak olanaklarının bulunmaması, kimlik arayışını güçlendirici etkide bulunmuştur. Kırsal alandan kopuş geleneksel yaşam tarzını ortadan kaldırırken, kentlerde yaşanan marjinalleşme, yaşanan insan hakları ihlalleri, etnik kimlik söyleminin bu kesimler üzerinde etkili olmasına neden olmuştur. Örneğin; Çağlayan’ın (2007) çalışması kimliğin inşasındaki temel unsurların belirlenmesi açısından oldukça dikkate değerdir. Kürt kadınları ile yapılan derinlemesine çalışmada, görüşülen kadınların ayrı bir kimlik inşasındaki en önemli unsurları, yasaklanan ve kamusal alanda değersiz olan bir dil ve sosyo-ekonomik farklılık, yoksulluk algısı oluşturmaktadır. Altuntaş’ın (2003) sokakta çalışan çocuklarla yaptığı niteliksel çalışmada da çocukların kendilerini ‘doğulu’ ve ‘yoksul’ olarak tanımladıkları görülmüştür. Hatta ‘doğudan geldikleri için kendilerine canavar gözüyle bakıldığını, kimliklerine el konulduğunu, göz altına alındıklarını’ belirtmişlerdir. Sosyo-ekonomik farklılığın kodlanma tarzı ‘onlar zengin biz yoksuluz’ örneğinde görüldüğü gibi yer yer etnik kimlik ile sınıfsal konumu kesen bir özellik göstermektedir.

Bu da bizi Ahıska’nın (1996) ‘ezilme sonucunda oluşan toplumsal bir ifade ve direnç nesnesi’ şeklinde ifade ettiği bir kimlik inşasına götürmektedir. Çağlayan’a (2007) göre, farklılığın bu şekilde etnik kökene dair özellikler yerine sosyo-ekonomik ve kültürel etkenlere dayandırılmasının sonuçlarından birisi, böylesi bir farklılığın çizeceği sınırların değişmez olmayacağıdır. Başka bir ifade ile bu şekilde tanımlanan bir kimliğin dışı kapalı olmayacağıdır.

Kürtlerin yoksulluklarının son dönemde daha da yüksek sesle dillendirilmesi, Kürt muhalefeti açısından demokrasi, yurttaşlık ve insan hakları talebi kadar sosyo-ekonomik eşitsizliğin ve mağduriyetin giderilmesi talebinin de öne çıkartılmasında etken olacağı düşünülmektedir.

Ayrımcılık ve Şiddet

Yerinden etme sonrasında, göç alan kentlerde yerli nüfus ile yerinden edilen nüfus arasında artan temasın yarattığı gerilim, dışlayan bir algı kalıbının hâkim kılındığını işaret etmektedir. Bunun bir yansıması olarak, yerli halkın işsizliğin, gecekondu bölgelerinin, suç oranlarının artmasından Kürtleri sorumlu tuttukları görülmektedir (Türkyılmaz, 1997). Kürtleri kiracı olarak kabul etmemek, Kürtlere iş vermemek, , bazı durumlarda, Kürtleri yaşadıkları yerleşim birimlerinden ayrılmaya zorlamak (İzmir-Bağyurdu Beldesi'nde, İzmir-Dikili İlçesi Uzunburun Köyü'nde, İzmir-Seferihisar İlçesi'nde, Balıkesir-Ayvalık İlçesi, Cunda Adası'nda, Sakarya-Akyazı İlçesi'nde, Konya-Bozkır İlçesi)⁵ ve de Kürtlerin, yerleştikleri yerlerde baskı görmeleri, kimliklerinden dolayı gözaltına alınmaları (İHD, 1993-1994) gibi örnekler sayılabilir. Sembolik şiddetin, son dönemde ciddi boyutta bir linç histerisine dönüştüğünü söylemek mümkündür. Dilsel pratiklerden, sınıfsal ve kültürel ayrımcılık boyutlarına varana değin 'sıradan ırkçılık'ın farklı görünümünün yanı sıra bugünlerde marjinal olmakla birlikte kendilerini bilinçli biçimde ırkçı olarak adlandıran kimi örgütlerin 'farkında ırkçılığa' soyundukları görülmektedir (Esin, 2007, 59).

Esin (2007, 59), yeni ırkçılığın en temel özelliklerinden birisinin, bu oluşumların (Türk İntikam Birliği Teşkilatı, Türkçü Toplumcu Budun Derneği, Türk Nazi Grupları) genel olarak büyük şehirlerde gruplaşmaları veya örgütlenmeleri olduğunu belirtmektedir. Kendi meşruluklarını şehirlerdeki adi suçların Kürtler tarafından gerçekleştirildiği savı üzerinden temellendiren bu hareketlerin çıkış noktasını zorunlu göçle büyük kentlere gelmiş olan Kürt nüfus ile temas oluşturmuştur. 2000'li yıllarla birlikte Türkiye'de bugüne değin görülmedik yeni bir ırkçılık ortaya çıkmıştır. Bu ırkçılığın varoluş nedeni neredeyse tamamen Kürt düşmanlığına dayandırılmıştır. Belki de en belirleyici olan yanları, hepsinin de Türk ırkından olmayan ötekilere karşı gizli ve açık şiddeti benimsemiş olmalarıdır.

Örneklerini verdiğimiz türden olayların yaşanması, farklı etnik ve kültürel yapılardan gelen toplumsal kesimlerin bir arada yaşama geleneğine zarar vermektedir. Her türlü ayrımcılık ise, toplumsal barışı, uzlaşma ve diyalog kültürünü aşındıran, çatışma zeminini körükleyen bir davranış biçimidir ve herkes böylesi davranışlardan şiddetle kaçınmak zorundadır.

Sosyal Dışlanma ve Sosyal Politikalar

Yerinden edilenlerin, sosyal haklardan, sağlık hizmetlerinden ve sosyal güvenlik yasalarından yoksun bırakıldıkları için sürekli risk altında olduklarını, siyasal, toplumsal ve kültürel açıdan dışlandıklarını söyleyebiliriz. İçinde buldukları makro sistemleri onların ihtiyaç ve taleplerini karşılayamamakta-

5- Konu hakkında o döneme ait yayınlar için bkz. 24.11.2006 Tarihli Radikal Gazetesi'nin Haberi, 11.09.2006 Tarihli Savaş Karşıtları İnternet Sitesi'nin Haberine Göre Mazlum Der'in Raporu, 23.08.2005 tarihli Radikal Gazetesi'nin Haberi, 26.08.2005 Tarihli Savaş Karşıtları İnternet Sitesi'nin Haberi, 22.05.2006 Tarihli Milliyet Gazetesi'nin Haberi.

dır. Davranışsal değişiklik ya da kültürel öğrenme gibi değişimleri gerçekleştiremedikleri ya da çatışma yaşadıkları zaman, kültür şoku (culture shock) ya da kültürlenme stresi (acculturative stress) yaşamaktadırlar. Bunu bir anlamda eski değerlerin yitirilip yerine yeni değerlerin konulamaması durumu olarak açıklayabiliriz (kültürel boşluk, apathy). Özellikle kültürel çevredeki değişimlerin büyüklüğü ve hızı gibi faktörler bireyin baş etme kapasitesini aşmaktadır.

Kültürlenme ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda marjinalleşme, toplumsal kopukluk, entegrasyon ve asimilasyon farklı kültürlenme süreçleri olarak ortaya konulmuştur. Yerinden edilenlerin bu dört tip davranış biçiminden birini geliştirecekleri beklenen bir sonuçtur. Yaklaşık 15 senedir gerek sosyal gerekse siyasal politikaların, soruna ilişkin yetersizliği ve çözümsüzlüğü, sürecin yerinden edilenler açısından dışlanmaya ve marjinalleşmeye dönüşmesine neden olmaktadır. Oysa araştırmalar göstermektedir ki, kendi kültürlerini özgürce yaşayanlar açısından kültürlenme daha kolay olmaktadır. Dolayısıyla yeniden toplumsallaşma, eşitlik ve sosyal adaleti merkezine alan bir toplumsal ve kültürel dönüşüm ile söz konusu olabilir.

Sosyal politikalar alanında devlet bu mağduriyeti kolektif bir mağduriyet olarak değerlendirmemekte, yerlerinden edilen Kürtleri bu mağduriyetin öznesi olarak görmemekte ve neo-liberal politikalarla sürece müdahale etmektedir. Dolayısıyla çözümleri de kapsayıcı ve 'sosyal yurttaşlık' temelinde eşitlikçi olmamaktadır. Mağduriyeti bireysel olarak değerlendirmekte ve bireyler üzerinden geliştirdiği siyasetler ile de daha geçici çözümler üretmektedir. Hükümetin mevcut düzenleme uygulamaları; yeşil kartın ve sosyal yardımların (örneğin; Diyarbakır'da seçim öncesinde yakacak ve gıda yardımlarının artması) bölgede yaygınlaştırılması, mikro-finans projeleri gibi yeni sosyal politika araçları aracılığıyla yürütülmektedir. Dahası aynı mağduriyet hikâyelerine sahip insanlar bir takım kriterler yoluyla birbirlerinden ayrılmaktadır. Örneğin, yeşil kart alım sürecinde, mal varlığınızın, sosyal güvenceniz vb. olmadığını kanıtlanmanız gerekmektedir. Köyleri boşaltılan, göçe zorlanan insanlar, tapu kayıtlarında arazileri gerekçe gösterilerek yeşil kart alamamaktadır. Oysa onların köylerine girmeleri hâlâ yasaktır. Keza sosyal yardım sürecinde de yardım talebi ile başvuran insanlardan yoksulluklarını kanıtlamaları beklenmekte kimisi sosyal yardım alırken kimisi alamamaktadır Ya da sokakta çalışan çocukların ağırlıklı olarak bölge illerinden zorunlu göçle gelen ailelerin çocukları oldukları verisi mevcut iken onlar 'rehabilitasyona muhtaç' çocuklar olarak görülmekte, çözüm de onların sokaktan çekilmeleri ve 'rehabilitate edilmeleri' üzerine geliştirilmektedir. Bu türden gündelik ve mağduriyeti bir kitlenin mağduriyeti üzerinden tanımlamayan politikaların ise eşit yurttaşlık temelinde olmayıp, devletin Kürt vatandaşlar üzerindeki iktidar konumunun iane ilişkileri üzerinden yeniden yaratılmasına neden olan politikalar olduğunu söylemek mümkündür. Bölgede yoksulluğun azaltılması ve istihdamın yaratılmasına ilişkin politikalar ise 'kalkınma söylemi' ekseninde tartışılmaktadır. Bu tartışmalar, 'teknik' meseleler ekseninde yapıldığından sorunları siyasi niteliklerinden soyutlama eğilimindedir.

Varoluşlarının imkânsızlaştığı, başka bir varoluşun onlara zorla kabul ettirildiği bir noktada bulunan bu insanlar, acılarının tanınmasını, yaşadıklarının bilinmesini istemektedirler. Üstündağ'ın (2006) aktarımıyla, Van'da kendileriyle görüşme talep eden zorunlu göç mağdurlarının, "*Burada siz bizim hikâyelerimizi topluyormuşsunuz. Benim hikâyemi de anlatın. Benim hikâyemi eğer devlete anlatmıyorsan, git babana anlat hiç olmazsa baban bilsin*", diyen insanların olduğuna işaret etmektedir. Bu insanlar, başlarına gelenlerin, kolektif bir kimlik nedeniyle olduğunun ve kimliklerinin sadece siyaset alanında değil, eğitimden sağlığa varana kadar sosyal politikalar alanında da tanınmasını ve yoksulluklarına da çare bulunmasını istemektedir.

Sonuç Yerine

Zorunlu göç mağdurlarını kimin temsil edeceği, önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Kuşkusuz bunu zorla göç ettirilenlerin kendi tercihleri belirleyecektir. AKP hükümeti 2004- 2007 yılları arasında önemli faaliyetler yapmış olmasına ve son seçimlerde bölge illerinden aldığı oy oranına paralel daha cesur adımlar atması beklenmesine rağmen, attığı adımları kamuoyunda siyasi olarak üstlenmemektedir. Dolayısıyla resmi açıklamalar hep bürokratik ve idari bir dille yapılmıştır.⁶ Öte yandan genel seçimler sonrası bölge illerinde ciddi oy kaybı yaşayan DTP'nin genel parti politikasında bu sorunun öncelik taşımaması çok ciddi açmazlarından birisidir. DTP, uzun süre daha üstten bir söylemle Kürt sorununa ilişkin siyasi açıklamalarda bulunmuş, ancak yerinden edilen Kürt vatandaşların gündelik sorunlarına, sosyo-ekonomik mağduriyetlerine ilişkin taleplerin gerisinde kalmıştır. Bazı DTP'li yerel yönetimlerin zorunlu göçle ilgili duyarlılıkları ve faaliyetleri genel parti politikasına yansımamıştır. Belediyeler ve sivil toplum örgütleri Kürt sorununda yeni aktörler olarak görünmektedir. Ancak sivil toplum kuruluşlarının bölgedeki rollerinde bir kırılma yaşanmaktadır. Şöyle ki, İHD ve Mazlum-Der gibi solcu, Kürt veya İslami siyaset geleneğinden gelen muhalif örgütler çatışmalı dönemde bölgedeki insan hakları savunuculuğu faaliyetlerini ağır baskılara rağmen sürdürmeye çalışmışlar ve yerinden edilenlere ilişkin önemli raporları kamuoyuna duyurmuşlardır. Oysa günümüzde devlet, AB'nin ve BM'nin de desteği ve onayı ile sivil toplumu teşvik etmektedir. Bölge illeri adeta sivil toplum örgütleri ve projelerinin 'laboratuvar'ına dönüşmüştür. Bu aynı zamanda sivil toplumun rolünün, mağdurları temsil alanından çıkıp, proje rekabetine dönüşmesine ve günlük, tekil, kısa zamanlı projelerle çok boyutlu bir sorunun gerçek içeriğinden uzaklaştırılmasına neden olmaktadır. Bu arada çok zor zamanlarda ve koşullarda faaliyetlerini sürdüren muhalif STK'lar ise mevcut resmi söyleme uygun liberal batı standartlarında savunuculuk yapmaya uyum sağlayamadıkları takdirde zorunlu göçle ilgili uluslararası işbirliği sürecinin dışında kalacaklardır (Ayata ve Denizer, 2007).

6- "İdare Etme", Bilgin Ayata'nın ve Deniz Yüksek'er'in bu soruna hükümet tarafının bakışı konusundaki terminolojik katkısıdır.

Mevcut politikalar genellikle 'köye geri dönüş'ü teşvik etmektedir. Bu anlamda devletin söylemi ile AB ve BM'nin söylemleri arasında bir benzerlik vardır. Ancak mevcut durum çok farklı olup hâlâ güvenlik gerekçesi ile bazı köylere dönüş engellenmektedir. Koruculuk sisteminin devam ediyor olması ve kara mayınlarının varlığı yerinden edilen kişilerin evlerine dönüşü önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Keza geri dönenler için de boşaltılan köylerin, yakılan evlerin yeniden inşasından tutunda mağdurların yeniden toplumsallaşmalarına değin çok faklı boyutlarda sorunlar yaşanmaktadır.

Resmi beyanlarda dönüş sürecinin iyi işlediği söylene de bu konuda "Sivil Toplum Kuruluşlarının ve Türkiye Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması"nın (TGYONA) raporları, geri dönüşün hükümetin iddia ettiği oranın altında olduğu yönündedir.⁷ Yerinden edilenler açısından geri dönüş; 'yurtları'na, 'toprakları'na geri dönüşü ifade ettiği için yaygın bir siyasi taleptir. Köye dönüş konusunda, kadınların ve erkeklerin tutumları birbirinden farklılık göstermektedir. Kentte kalmak ne kadar zor olsa da, yoksulluk en dipte yaşansa da, yeni ve daha iyi bir yaşam umudunun hâla var olması nedeniyle, genç erkekler, genç kızlar ve evli kadınlar geri dönmek istememektedir. Dönmeyi daha ziyade yaşlılar ve yetişkin erkekler istemektedir. Bu sonuçlar, bize salt geri dönüş temelli tek yönlü bir politikanın yerinden edilmiş kişilerin ihtiyaçlarını ve taleplerini karşılayamayacağını göstermektedir. Kuşkusuz, yıkılan kırsal alanların yeniden inşa edilmeleri ve köylerin geri dönüşe açılmaları çok önemlidir ancak sadece geri dönüş üzerine odaklanmak, şu anda kentlerde yaşayan ve köye dönmek istemeyen kimi yerinden edilmiş kişilerin sorunlarının görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Üstelik siyasi bir tercih olarak dönmelerinin teşvik edilmesi, yerinden edilen önemli bir nüfus grubuna yönelik sosyal politikalar üretme konusundaki isteksizliği de göstermektedir. Oysaki bölgesel bir nitelik taşıyan Kürt sorunu, zorunlu göçün ardından kente ait bir sorun ve aynı zamanda toplumsal bir soruna dönüşmüştür.

Sonuç olarak, Hükümet'in yerinden edilmiş kişilere yönelik girişimlerinin sorumluluğunu siyaseten üstlenmediğini söyleyebiliriz. Tazmin süreci salt maddi zararların giderilmesine dönüktür. Oysa OHAL dönemi, bölgede devlet ve vatandaş ilişkilerinde ciddi hasarlara yol açmıştır. Toplumsal barışın ve uzlaşmanın sağlanabilmesi için, devlet kurumları ile vatandaşlar arasındaki güvensizliğin aşılması, ezilmişliğin ve mağduriyetin giderilmesi gerekmektedir. Kuşku yok ki, bu dönemde yaşanan insan hakları ihlallerinin sorumlularının tespiti ve cezalandırılması, devlet ile vatandaş arasındaki güvensizliğin aşılmasında önemli bir etken olacaktır.

7- İçişleri Bakanlığı Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'nin (KDRP)'nin uygulandığı 14 ilde, proje kapsamında 130.000'den fazla kişinin köylerine döndüğünü belirtmektedir. Bununla birlikte STK'lar kalıcı olarak köylerine dönenlerin sayısının çok daha az olduğunu iddia etmektedir.

Yararlanılan Kaynaklar:

- Ahıska, M. 1996. "Kimlik Üzerine Fragmanlar". *Defter* 26.
- Altuntaş, B. 2003. *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe: Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Altuntaş, B. 2004. "Bir Geçinme Biçimi Olarak Çöp Toplayıcılık". *3. Ulusal Sokak Çocukları Konferansı* 1-5 Ekim, İzmir (yayınlanmamış bildiri metni).
- Altuntaş, B. 2008. "Enformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı". *Toplum ve Bilim* 112.
- Atauz, S. 1997. *Diyarbakır Sokak Çocukları Araştırması*. Uluslararası Lions MD-118 U Yönetim Çevresi.
- Ayata, B., Yüksek D. Ocak 2007. "Kürtlerin Yerinden Edilmesine Ulusal ve Uluslararası Tepkiler". *Birikim* 213.
- Balta, E. Nisan 2005. "Bitmeyen Çocukluk, Erken Yetişkinlik ve Yeni Kapitalizm". *Birikim* 192.
- Barut, M. 1999-2001. *Zorunlu Göçe Maruz Kalan Kürt Kökenli T.C Vatandaşlarının Göç Öncesi ve Göç Sonrası Sosyo- Ekonomik, Sosyo- Kültürel Durumları, Askeri Çatışma ve Gerginlik Politikaları Sonucu Meydana Göçün Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Göç Mağduru Ailelerin Geriye Dönüş eğilimlerinin Araştırılması ve Çözüm Önerileri*. (Yayınlanmamış Rapor). İstanbul: Göç Der.
- Boratav, K. 2005. *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. 2. Baskı. Ankara: İmge Kitapevi Yayıncılık.
- Buğra, A. ve Keyder Ç. 2003. "Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi". *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu*.
- Coşkun, H. 4-5 Aralık, 2006. "Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi: Dikası Deneyimi- Göç İle Yok Sayılan Hayatlar". *Türkiye'de ve Dünya'da Yerinden Edilme: Uluslararası İlkeler, Deneyimler ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: TESEV.
- Çağlayan, H. 2007. *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar-Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Dağ, R., Göktürk A., ve Türksöy E. C. (der). 1998. *Bölge İçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması*. Genişletilmiş 2. Baskı. Ankara: TMMOB Yayınları.
- Erder, S. B. 1995. "Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları". *Toplum ve Bilim* 66.
- Erdoğan, N. (der). 2002. *Yoksulluk Halleri- Türkiye' de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Erman, T. 2004. "Gecekondu Çalışmalarında 'Öteki' Olarak Gecekondu Kurguları". *European Journal of Turkish Studies*. Thematic Issue 1. <http://www.ejts.org/document85.html>
- Ersoy, M. ve Şengül, H. T. 2000. *Kente Göç ve Yoksulluk: Diyarbakır Örneği*. Ankara: OD-TÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler ABD Yayınları.
- Esen, A. K. 2007. "2000'li Yıllar Türkiye'si yeni Irkçılığına Dair Bir Analiz Denemesi". *Birikim* 224.
- Gökçe, B. 1993. (der). *Gecekondu Aileleri Arası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*. Ankara: Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı.
- Güneş A. A. 1990- 1991. "Gecekondu Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehricilik". *Toplum ve Bilim* 51/52: 89-101.
- Güvenç, M. 2000. "İstanbul'da İşyeri Statü Temelinde Segregasyon, 1999 Sayımı Üzerinde İlişkisel Çözümlemeler". *Kent Yoksulluğu Semineri* İçinde, İstanbul: TESEV.
- Hartigan, J. S. 1997. "Green Gettos and White Underclass". *Social Research* 64 (2): 339-365.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu M. 2001. *Nöbetleşe Yoksulluk-Sultanbeyli Örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karatay, A. 1999a. "Beyoğlu Bölgesinde Sokakta Çalışan Çocuklar ve Aileleri". *1. İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı*. İstanbul Çocukları Vakfı.
- Karatay, A. 1999b. "İstanbul'un Sokakları ve Çalışan Çocuklar". *1. İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı*. İstanbul Çocukları Vakfı.
- Kaygalak, S. 2001. "Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği". *Praksis* 2.

- Kurban, D.ve Yüksek, D., Çelik, A. B. ve A. T. Aker. 2006. *Zorunlu Göç İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*. İstanbul: TESEV.
- Radikal Gazetesi, 30 Aralık 2005. “MGK: İç Göç ve Varoşlara Dikkat!”.
- Sönmez, M. 2 Ekim 2007. “Doğu ve Güneydoğu’da Yoksullaştırma”. <www.sendika.org>
- Şengül, T. Ekim-Kasım 2001. “Kent Yoksulluğu ve Kentlerin Parçalanması”. *TES-İŞ Dergisi* 5.
- UNDP ve TESEV Araştırması. 2006. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*.
- Üstündağ, N. 4-5 Aralık 2006. “Köydeki Şiddetten Kentteki Dışlanmışlığa Yerinden Edilmişlerin Anlatıları”. *Türkiye’de ve Dünya’da Yerinden Edilme: Uluslararası İlkeler, Deneyimler ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: TESEV.
- Türkyılmaz, A., Çay A., Avşar Z. ve Aksoy M. 1997. “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları”. *Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları*. Ankara.
- Wedel, H. 2001. *Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekondularında Kadınların Siyasal Katılımı*, İstanbul: Metis.